

In the article we discovered the problem of justice in the European medieval philosophy and its influence on the formation of Christian social doctrine. It's analyzed the teaching of medieval philosophers that inherited the Platon's and Aristotle's views to the problem of justice, and filled it with Christian content. It is proved that the Church has enriched the idea of justice by the concept of social justice and has made a constructive influence on the formation of fair principles of social life.

Keywords: *God, justice, social justice, injustice, love, good, goodness, righteousness, virtue.*

УДК 1 (091): 316.34

Надія Ярема

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ СТРАТИФІКАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблему стратифікації суспільства на основі аналізу поглядів зарубіжних мислителів, які найбільше впливають на формування поняття соціальної стратифікації. Висвітлено різні підходи до розуміння диференціації суспільства на касту, стани та соціальні класи відповідно до тих чи інших історичних епох, показано критерії, за якими здійснюється стратифікація суспільства на різних етапах його розвитку.

Ключові слова: *соціальна стратифікація, суспільство, ієрархізація, нерівність, каста, стани, класи.*

Поняття соціальної стратифікації є одним з основних у галузі сучасної соціології. Попри усю значущість і вагомість соціологічних знань, недостатнім і малодослідженим є дане поняття в суспільно-філософській думці. Саме формуванню поняття стратифікації суспільства у філософській думці і присвячена дана стаття.

Соціальна стратифікація традиційно розглядається як диференціація суспільства на соціальні класи та верстви населення. Тлумачний словник із соціології А.Г. Джонсона визначає стратифікацію як соціальний процес, у якому винагороди і ресурси, зокрема багатство, влада і престиж, розподіляються систематично й нерівномірно в суспільстві. Стратифікація відрізняється від простої нерівності тим, що вона є систематичною. Вона також базується на визначених соціальних процесах, завдяки яким люди розподіляються за такими категоріями, як клас, раса або стать [1, с. 262]. Як зазначає Алан Г. Джонсон, суспільство може виявляти нерівність, не будучи стратифікованим, наприклад, усім надається однакова можливість у всьому, але розподілення винагород базується на виконанні дії. Загалом категорії, що формують систему стратифікації, набувають однієї з форм: каста, маєток, соціальний лад. Каста – закриті групи, які визначаються з народженням, недозволенним є перехід від однієї каста до іншої. Найбільшого розвитку кастова організація набула в Індії. Маєтки – категорії у феодальній системі, особливо в Європі в епоху середньовіччя, які були менш сформовані, ніж каста. Три маєтки склали в Європі таку систему – духовенство (перший маєток), дворянство (другий маєток) і всі решта, починаючи із селян і закінчуючи ремісниками (третій маєток). Системи соціального класу, у порівнянні з кастами і майновою системою, приділяють менше уваги приписаним особливостям, зокрема расі й сімейному походженню. Навпаки, надається більшого значення таким універсальним критеріям, як досягнення в освіті. Вони допускають більше можливостей переходу з одного рівня на другий, хоча в середньому розмір і важливість індивідуального руху досить обмежені, що й виявляє те, що в дійсності відкрита сутність системи класів відносна [1, с. 263].

У літературі філософського напрямку кінця ХХ – поч. ХХІ ст. подається визначення соціальної стратифікації як соціологічного терміна, що характеризує соціальну диференціацію суспільства. Суспільні стани визначаються як “традиційні, відносно замкнуті соціальні групи до індустріального суспільства, що різнилися такими спадковими ознаками: юридично фіксованим статусом, правами, обов’язками та моральними

нормами. Формування соціальних станів – тривалий процес, перебіг якого варіювався в різних суспільствах і пов'язаний з формуванням та закріпленням у праві майнової нерівності й соціальних функцій” [9, с. 667].

Філософія античності містить погляди про нерівність людей у суспільстві. Зокрема Платон описує ідеальну державу. У діалозі “Держава” полісне суспільство має свою ієрархію: 1) управлінці (філософи, ті, що мають мудрі душі); 2) стражі порядку (карні органи); 3) виробники (землероби та ремісники). Устрій держави має такий вигляд: управлінські функції виконують мудрі, що щільно співпрацюють з карними органами. Карним дозволяється бути злими, але не позбавленими філософії. Лише виробникам Платон залишив звичайні людські почуття на зразок різних емоцій, вказавши, однак, що ті жадібні й здатні лише на глупоту. Тому правителі працюють з карними органами, контролюють, опікають виробників, зберігаючи заведений і начебто непорушний лад. “У нас розглянутим був один образ правління, але його можна називати двояко. Є влада, зосереджена в одній людині, – форма правління називається царюванням, а коли вона розділена між багатьма – аристократією. ... Це... один вид, тому що багато будуть царювати чи один, користуючись вихованням і тими знаннями, про які ми говорили, вони нічого не змінять у дійсних і діючих законах міста” [6, с. 151].

Філософія середньовіччя в особі представника апофатичного богослов'я і першого єпископа міста Афіни Діонісія Ареопагіта, трактує земну ієрархію як відображення небесної. У трактаті “Про Град Божий” Августин спробував систематизувати універсальну схему священної історії та показати підпорядкованість і залежність від неї світської історії.

Новочасний філософ Т. Гоббс у праці “Левіафан” висловлює думку про рівність усіх людей, яка веде до стану “війни всіх проти всіх”: “... Природа створила людей рівними у відношенні фізичних і розумових здібностей... Але що стосується фізичної сили, то більш слабкий має достатньо сили, щоб шляхом таємних махінацій або союзу з іншими, кому загрожує та ж небезпека, вбити більш сильного. Що ж стосується розумових здібностей... то... в цьому відношенні навіть більша рівність серед людей, аніж по відношенню до фізичної сили... Через рівність виникає взаємна недовіра. Через цю рівність здібностей виникає рівність надій на досягнення цілей. Ось чому, якщо дві людини бажають одну й ту ж річ, якою вони не можуть володіти вдвох, вони стають ворогами. На шляху до досягнення їх мети (яка полягає головним чином у збереженні життя, а інколи в одній лише насолоді) вони прагнуть погубити чи підкорити один одного... Через взаємну недовіру – війна... Так як поміж людей є такі, які заради однієї лише насолоди споглядати власну силу під час завоювань ведуть ці завоювання далі, аніж цього потребує безпека, але й інші, які в інших випадках були б раді спокійно жити в звичайних умовах, якби не збільшували свою владу шляхом завоювань і обмежилися б тільки обороною... Таким чином, ми знаходимо в природі людини три головні причини війни: по-перше, суперництво; по-друге, недовіру; по-третє, жагу слави. Перша причина примушує людей нападати один на одного з метою наживи, друга – з метою власної безпеки, а третя – із міркувань честі... Звідси видно, що, доки люди живуть без загальної влади, що тримає всіх їх у страху, вони знаходяться в тому стані, що називається війною, а саме, у стані війни всіх проти всіх [5, с. 150–153].

З філософів-просвітників Ж.-Ж. Руссо розмірковує про підстави нерівності між людьми. Мислитель розрізняє в людському роді два види нерівності: перший вид називає природним, або фізичним, він встановлений природою і полягає у відмінності років, здоров'я, фізичних сил і якостей розуму або душі. Другий – нерівність моральна або політична, яка залежить від договору, який укладений людьми, ними спільно узгоджений і шанований. Другий вид нерівності надає різні переваги, якими деякі люди, а точніше, ті, які є багатшими, шанованішими, могутнішими від інших, користуються, щоб примусити тих, хто такими привілеями не володіє, собі коритися [7, с. 11].

Представник філософсько-релігійного напрямку С. Франк визначає, що суспільне буття входить до складу духовного життя і є наче його зовнішнім вираженням і втіленням. Та своєрідна об'єктивність, що йому властива, не є якась ілюзорна “об'єктивізація”, помилкове гіпостазування суб'єктивних породжень людської душі, але не зовнішня по відношенню до людини, предметна реальність, подібна до матеріального світу. С. Франк вважає її справді об'єктивною реальністю, що виробляється самим людським духом, виділяється ним і нерозривно з ним пов'язана. Правда свідомість повинна завжди відчувати навіть у найбільш прозаїчному, секуляризованому, “мирському” суспільному явищі щось містичне. “Містична держава – це єдність, що виступає як надлюдська особистість, якій людина служить, часто віддаючи все життя. Містичний “закон”, якому ми підкоряємося, який холодно-нешадно володарює нами без того, щоб ми знали, кому саме і чому ми в ньому підкорюємося – чи волі давно померлої, зотлілої в могилі людини, яка колись його видала, або словам, надрукованим у якійсь книзі, що стоїть де-небудь на полиці. Містичний шлюбний та сімейний союз, у якому люди підкорені вищим, з якихось найглибших глибин їхнього єства силам, їх об'єднують. Містичні навіть “суспільна думка”, норози, мода, не дивлячись на те, що ми чітко вважаємо їх “людським, занадто людським” і часто зневажаємо їх... Містичність суспільних явищ і сил, звичайно, не означає, що вони завжди мають справді божественну природу, що зобов'язує нас до релігійного поклоніння; вони можуть бути й “неправдивими богами” і навіть диявольськими силами, яким ми не повинні підкорятися і з якими ми, навпаки, зобов'язані боротися” [10].

Те, що утворює сутність будь-якої форми суспільного союзу або суспільного відношення (чи то форма правління, як “монархія” або “республіка”, чи форма відносин між класами, як рабство, кріпосне право, або вільнонаймана праця, або особисті відносини, як сім'я, союз дружби, відносини між чоловіком і дружиною, між батьками та дітьми тощо, і в чому полягає саме буття цієї суспільної форми), є об'єктивна надлюдська ідея, породжена самою людиною через акт її віри в ній і служіння їй, як вважає С. Франк [10]. Суспільне життя є духовним життям як єдність людсько-надлюдського буття.

Конкретнішим був підхід до визначення соціальної стратифікації американсько-російського соціолога й культуролога П. Сорокіна. Стратифікація, на його думку, виражена в існуванні вищих та більш низьких прошарків. Її основа та сутність – у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності й обов'язку, наявності чи відсутності соціальних цінностей, влади і впливу серед членів тієї чи іншої спільноти. Конкретні форми соціальної стратифікації різноманітні й багаточисленні. Якщо економічний статус членів якогось суспільства неоднаковий, якщо серед них є як заможні, так і незаможні, то таке суспільство характеризується наявністю економічного розшарування незалежно від того, організоване воно конституційно як “суспільство рівних” чи ні. Ніякі етикетки, вивіски, усні висловлювання не в змозі змінити чи затушувати реальність факту економічної нерівності, вираженої в різних доходах, рівні життя, існуванні багатих і бідних прошарків населення. Якщо в межах якоїсь групи існують ієрархічні різні ранги у смислі авторитетів і престижу, звання і почестей, якщо існують керівники і підлеглі, тоді, незалежно від термінів (монархи, бюрократи, господарі, начальство), це означає, що така група політично диференційована, що б вона не проголошувала у своїй конституції чи декларації. Якщо члени якогось суспільства розділені на різні групи за родом їх діяльності, заняття, а деякі професії при цьому вважаються найбільш престижними порівняно з іншими і якщо члени тієї чи іншої професійної групи поділяються на керівників різного рангу і на підлеглих, то така група професійно диференційована незалежно від того, вибираються начальники чи призначаються, дістаються їм їх керівні посади у спадок чи завдяки їх особистим якостям [8].

Конкретні іпостасі соціальної стратифікації багаточисленні. Однак усе їх різноманіття може бути зведено до трьох основних форм: економічна, політична і професійна стратифікація. Як правило, всі вони тісно переплетені. Люди, які належать до вищого прошарку в якомусь одному відношенні, зазвичай належать до вищих політичних і професійних прошарків. Бідні ж, як правило, позбавлені громадянських прав і знаходяться у злиденних прошарках професійної ієрархії. З такого загального правила є чимало винятків. Так, наприклад, найбільш заможні не завжди знаходяться на вершині політичної чи професійної піраміди, також не у всіх випадках бідняки займають низькі місця у політичній і професійній ієрархії. А це означає, що взаємозалежність трьох форм соціальної стратифікації далека від вдосконалення, тому що різні прошарки кожної із форм не повністю збігаються один з одним, але тільки частково, тобто до якогось ступеня. Цей факт не дозволяє нам проаналізувати всі три основні форми соціальної стратифікації разом. Із цієї причини П. Сорокін не вживає термін “соціальний клас” у його широкому сенсі, а віддає перевагу економічним, політичним і професійним стратам і класам. Найкраща дефініцією соціального класу, на думку П. Сорокіна, це спільність людей, які мають близькі позиції щодо економічних, політичних і професійних статусів. Найбільш прийнятне для широкого вжитку це визначення стає незадовільним під час дослідження соціальної стратифікації, особливо для виявлення виняткових випадків. Усі інші тлумачення соціального класу сутнісно не що інше, як гіпертрофоване підкреслення тієї чи іншої форми соціальної стратифікації під вивіскою “соціальний клас”. Звісно, реальна картина соціальної стратифікації будь-якого суспільства дуже важка й заплутана. Щоб полегшити процес аналізу, необхідно враховувати тільки основні властивості з метою спрощення, залишаючи деталі, не спотворюючи при цьому загальної картини. Так необхідно чинити і у нашому випадку, якщо врахувати усю складність і маловивченість цієї проблеми. Латинська максима: *minima non curat praetor* – тут повністю виправдана, як зауважив П. Сорокін [8].

На відміну від П. Сорокіна, англійський соціолог Е. Гідденс [3, с. 113–115] розрізняє чотири основні історичні типи стратифікованого суспільства:

1) рабство як гранична форма нерівності, за якої одні люди володіли іншими. Щоправда, і рабство було неоднорідним залежно від періоду чи культури: в одному випадку раб перебував поза законом (класична форма рабства), в іншому – йому відводилася роль слуги чи солдата [3, с. 113];

2) касты, що особливо характерні для Індії. Однак у різних регіонах поділ на касты має різні форми. Як правило, межі між кастами дуже різкі, що практично виключає будь-яку соціальну мобільність. Каста пов'язана з індуїзмом і з ученням про “переселення душі”. Сподівання на те, що в “наступному” житті його каста підвищиться, спонукає індивіда суворо дотримуватися певних суспільних норм [3, с. 114];

3) стани властиві європейському феодалізму. До найвищого стану належали аристократи і вельможі. До другого – духівництво, наділене значними привілеями. До третього стану – слуги, вільні селяни, купці й ремісники. Межі між станами не були такими різкими, як за кастової системи, а соціальне переміщення було можливим, хоча й складним [3, с. 114];

4) класи відрізняються від рабства, каст і станів такими характеристиками. Е. Гідденс зазначає, що класи не створюються на основі правових і релігійних норм; класові системи більш рухомі, ніж інші системи стратифікації, межі між класами ніколи не були чітко окресленими. Належність індивіда до класу повинна бути ним досягнута, а не дана від народження, як в інших типах систем стратифікації [3, с. 115].

Відзначимо, що за можливостями соціальної мобільності перші три типи стратифікації належать т. зв. “закритим” суспільствам, а останній тип – “відкритому”.

Також Е. Гідденс говорить про статі і стратифікацію: “... Дослідження стратифікації впродовж років ігнорували фактор статі. Автори писали так, ніби жінок НЕ

існувало або при аналізі розподілу влади, багатства і престижу жіночий фактор опинявся неважливим і нецікавим. Стаття сама по собі є одним із найбільш глибоких прикладів стратифікації. Немає таких товариств, у яких у ряді аспектів соціального життя чоловіки не мали б більше багатства, статусу і впливу, ніж жінки” [4, с. 109].

Вагомими є погляди сучасного французького антрополога й соціолога Ж. Баландьє на проблему стратифікації. Мислитель вважає, що політична влада як особлива ієрархія “виражає ще фундаментальнішу нерівність – нерівність соціальної стратифікації і системи суспільних класів, установлених між індивідами і групами” [2, с. 82]. Як зазначає дослідник, деякі антропологічні теорії вже у “природі” знаходять прояви стосунків ієрархії і панування (коли йдеться про *resk-order* – лад, що спирається на удар дзьобом). Інші теорії, навпаки, нехтуючи формальний аспект зв’язку, зображають соціальну стратифікацію як “закорінену в культурі”. Поєднана з ідеальним образом людини, що символізує цінності й колективні ідеали, вона класифікує індивідів і соціальні групи саме через зіставлення із цією моделлю. Ієрархізація означає перехід від природи до культури, причому така зміна має найлегше простежуватись у найпростіших суспільствах.

Природа тих нерівностей, які належить розглянути, щоб охарактеризувати поняття соціальної стратифікації, відзначена суперечностями. Ті з них, що називаються “природними” (заснованими на статевих і вікових відмінностях, але трактованих через культурне середовище, в межах якого знаходять своє вираження), виявляють себе як ієрархія індивідуальних позицій. Щодо критеріїв “класифікування”, то вони отримують свій зміст від культури, яка їх використовує, як зазначає Ж. Баландьє [2, с. 84].

Деякі простіші ієрархії можна розглядати як прообраз елементарних форм соціальної стратифікації. Вони розташовують відповідно до певного ладу клани або роди та вікові класи, ніколи не скасовуються. Елементарні форми соціальної стратифікації співіснують зі складнішими формами, які впорядковують їх через різноманітні процедури, які, на думку деяких антропологів, наприклад Г. Мердока, тільки й можуть кваліфікуватись як “стратифікація”. За Г. Мердоком, цей термін можна застосувати лише до тих суспільств, у яких виникають групи, що істотно відмінні одна від одної і є нерівними через цю відмінність: наприклад, до тих, у яких існує розрив між вільними людьми й тими, хто має статус раба. Нерівність статусу або позиції стає надійним критерієм саме тоді, коли набуває вираження поза межами спорідненості й поза межами стосунків, установлених між групами, які засновані на спільності походження [2, с. 87].

Система станів, або верств, повинна зображуватись як одна зі складних форм соціальної стратифікації, паралельна системі каст і системі класів, як вважає Ж. Баландьє. Обидві ці системи перебувають у центрі дискусій. Деякі автори застосовують термін “каста” лише до індійського суспільства. Інші прагнуть надати йому ширшого застосування. Вони не визнають принципового розрізнення касті й класу і зображають континуум ієрархізованих класів, у межах якого касті характеризуються лише їхньою “граничною сталістю” [2, с. 93]. Це дає змогу розрізнити в одному й тому ж суспільстві “мало проникненні” страти (касти) й ті, що є більш проникненними (класи). Коли брати до уваги цю інтерпретацію й цінність, яку вона надає критерію “проникненності” чи відкритості, то касті, стани (або верстви) і класи постануть як три елементи єдиного процесу поступового просування в напрямі дедалі відкритішої ієрархії соціальних груп.

Аналізуючи проблему стратифікації, можна дійти висновку, що стратифікація – це розташування індивідів і груп згори вниз горизонтальними шарами (стратами) за ознакою нерівності в прибутках, власності, рівні освіти, обсягу влади, професійному престижі, стилі життя. Соціальна стратифікація – це диференціація суспільства на соціальні класи та верстви населення. Поняття соціальної стратифікації є прерогативою соціально-філософської думки. На кожному етапі історичного, культурного, освітнього

розвитку відбувалося доповнення, корегування цього поняття. Засновником і основоположником теорії соціальної стратифікації та теорії соціальної мобільності (що пов'язана з нею, бо виступає можливістю переходу — ускладненого чи простішого — з одного прошарку в інший) є американсько-російський культуролог і соціолог П. Сорокін. Але й напочатку 21 століття проблема стратифікації потребує подальших досліджень, для яких важливою є методологія визначення поняття стратифікації суспільства.

1. Алан Г. Джонсон. Тлумачний словник з соціології / Джонсон Г. Алан ; пер. з англ. ; за наук. ред. В. Ісаїва, А. Хоронжого. — Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. — 480 с.
2. Баландьє Ж. Політична антропологія / Баландьє Ж. ; пер. з фр. — К. : Альтерпрес, 2002. — 252 с.
3. Гидденс Э. Стратификация и классовая структура / Э. Гидденс // Социологические исследования. — 1992. — № 9. — С. 112–123.
4. Гидденс Э. Стратификация и классовая структура / Э. Гидденс // Социологические исследования. — 1992. — № 11. — С. 107–120.
5. Гоббс Т. Левіафан / Т. Гоббс ; пер. з англ. — К. : Дух і Літера, 2000. — 606 с.
6. Платон. Государство / Платон ; пер. с др.-греч. — СПб. : Азбука, 2015. — 352 с.
7. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о начале и основании неравенства между людьми [Електронний ресурс] / Ж.-Ж. Руссо. — Режим доступу : <http://www.marsexx.ru/lit/russo-traktaty--o-politike.html>.
8. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество [Електронний ресурс] / П. А. Сорокин ; пер. с англ. ; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с. Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Sorok2/index.php.
9. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; редкол.: В. І. Шинкарук [та ін.]. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
10. Франк С. Духовные основы общества [Електронний ресурс] / С. Франк. — Режим доступу : <http://www.klex.ru/dv9>.

The article deals with the problem of stratification of society on the basis of analysis of the points of view of the foreign thinkers, that greatly influence the forming of the concept of social stratification of society. The article reflects different points of view concerning the understanding of differentiation of society on castes, states and social classes in accordance with the appropriate historical epochs, this article shows the criteria according to which the stratification of society is performed on the different stages of its development.

Keywords: social stratification, society, hierarchy, inequality, castes, states, classes.